

ŻYDZI – SZCZEGÓLNIEM UMIŁOWANI I STARSI BRACIA CHRZEŚCIJAN

Nie jest dla nikogo tajemnicą, że relacje katolicko-żydowskie uległy zdecydowanemu polepszeniu po uchwaleniu przez Sobór Watykański II w 1965 r. Deklaracji o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate*¹. Pięć lat później, w 1970 r., papież Paweł VI mianował swoich przedstawicieli do prac w Międzynarodowym Katolicko-Żydowskim Komitecie Łączności. W dalszym ciągu jest to jedyne oficjalne ciało łączące Stolicę Apostolską z największymi i znaczącymi organizacjami żydowskimi na świecie. Od początku 1975 r. w skład komitetu ze strony Kościoła wchodzi członkowie lub reprezentanci Komisji ds. Kontaktów Religijnych z Judaizmem². W 2002 r. utworzono wspólny komi-

* Grzegorz Ignatowski, ks. dr hab., ur. w 1960 r., prezbiter archidiecezji łódzkiej, teolog ekumenista. Od 2004 r. adiunkt w Zakładzie Teologii Ekumenicznej (od 2010 Zakład Misjologii i Teologii Ekumenicznej) Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Członek Komitetu ds. Dialogu z Judaizmem przy Radzie Episkopatu Polski ds. Dialogu Religijnego. Autor ośmiu książek, m.in. *Kościół wobec przejawów antysemityzmu*, Łódź 1999; *Inicjatywy Kościoła katolickiego we Francji na rzecz dialogu katolicko-żydowskiego*, Katowice 2004; *Ojcowie Soboru Watykańskiego II wobec „Nostra aetate”*, Katowice 2007; *Papieże wobec kwestii żydowskiej. Pius XII, Jan XXIII, Paweł VI, Jan Paweł II, Benedykt XVI*, Katowice 2007; *Zmierzając ku braterstwu*, Katowice 2008; *Dialog chrześcijańsko-żydowski w Polsce*, Katowice 2008 oraz ponad osiemdziesięciu artykułów na temat dialogów międzyreligijnych i ekumenicznych.

¹ Na temat Deklaracji *Nostra aetate* zob.: A. Bea, *La Chiesa e il popolo ebraico*, Morcelliana-Brescia 1966; T. Federico, *Il Consilio e i non cristiani*, Roma 1966; R. Laurentin, *L'Église et les juifs à Vatican II*, Tournai – Paris 1967; A. Gilbert, *The Vatican Council and the Jews*, New York 1968; G. Ignatowski, *Ojcowie Soboru Watykańskiego II wobec „Nostra aetate”*, Katowice 2008.

² W. Chrostowski, *Dialog Kościoła katolickiego z judaizmem – propozycja hasła encyklopedycznego*, „Maqom” 1997, nr 2, s. 21–28; G. Ignatowski, *Na drogach pojednania. Międzynarodowy Katolicko-Żydowski Komitet Łączności*, Łódź 2003; *Fifteen Years of Catholic-Jewish Dialogue 1970–1985*, Città del Vaticano-Roma 1988.

tet łączący Naczelny Rabinat Izraela ze Stolicą Apostolską³. Oba wymienione ciała wywierają znaczący wpływ na niemal wszystkie oficjalne kontakty, a częstotliwość spotkań i tematyka prac są miernikiem relacji katolicko-żydowskich na poziomie światowym. Oczywiście, że na proces wzajemnego pojednania większe znaczenie – zarówno na płaszczyźnie doktrynalnej, jak i symbolicznej – wywierały wypowiedzi oraz gesty kolejnych papieży, szczególnie Jana Pawła II⁴. Do najważniejszych wydarzeń, które przyczyniły się do wzajemnego zbliżenia w czasie jego pontyfikatu, należy wymienić wizytę w rzymskiej Synagodze Większej (1986 r.) oraz odwiedzin państwa Izrael w trakcie pielgrzymki do Ziemi Świętej w 2000 r. Przy czym, nie należy zapominać, że za czasów posługi Jana Pawła II w latach 90. ubiegłego wieku doszło do spowolnienia procesu pojednania. Fakt ten był spowodowany niezrozumieniem przez stronę żydowską audiencji udzielonych przez papieża palestyńskiemu przywódcy Jaserowi Arafatowi oraz prezydentowi Austrii, Kurtowi Waldheimowi⁵. Na zahamowanie wzajemnych relacji wpływ miał także konflikt związany z obecnością klasztoru Sióstr Karmelitanek przy obozie zagłady w Oświęcimiu⁶.

Wizytę w Synagodze Większej należy rozpatrywać nie tylko w kategoriach historycznych i teologicznych, lecz także w perspektywie symbolicznej. W swoim przemówieniu papież podjął się wówczas przedstawienia stanu relacji katolicko-żydowskich, wskazał również – o czym nie wolno zapominać – na możliwe do zrealizowania płaszczyzny współpracy. Powstaje w związku z tym pytanie, dlaczego w ostatnich latach przedmiotem analizy i kontrowersji, a czasami nawet stanowczych sporów, mających jednak na celu wyłącznie poszukiwanie prawdy, stało się jedno zdanie

³ G. Ignatowski, *Zmierzając ku braterstwu. Wpływ wizyty Jana Pawła II w państwie Izrael na prace komitetu łączącego Naczelny Rabinat Izraela ze Stolicą Apostolską*, Katowice 2008.

⁴ Zbiory przemówień Jana Pawła II do Żydów zostały opublikowane w: *John Paul II. Spiritual Pilgrimage. Texts on Jews and Judaism 1979–1995*, red. E.J. Fisher, L. Klienci, New York 1996; *Żydzi i judaizm w nauczaniu Jana Pawła II 1978–2005*, red. W. Chrostowski, Warszawa 2006.

⁵ H. Tinqué, *L'Etoile et la Croix. Jean-Paul II – Israël: l'explication*, Paris 1993, s. 101–112.

⁶ Zob.: *Kościół. Żydzi. Polska. Z księdzem profesorem Waldemarem Chrostowskim rozmawiają: Grzegorz Górny i Rafał Tichy*, Warszawa 2009, s. 186–226.

z wystąpienia papieża, w którym Jan Paweł II, według polskiego przekładu, stwierdził, że Żydzi są „naszymi umiłowanymi braćmi i w pewien sposób, można by powiedzieć, naszymi starszymi braćmi”⁷. Czy za pomocą tej formuły przedstawił z perspektywy teologicznej stosunek między chrześcijanami a narodem żydowskim? Jeśli tak, to czy formuła ta wyczerpuje możliwość prezentowania relacji między Synagogą a Kościołem? Postawmy jeszcze jedno, czwarte już pytanie: Dlaczego w dotychczasowych badaniach nie podjęto refleksji na tematy innych i ważnych dla stosunków katolicko-żydowskich stwierdzeń papieża z rzymskiej synagogi? Należy do nich zapewne kwestia antysemityzmu. Owszem, powiedzą może niektórzy, zagadnienie to nie jest najistotniejsze dla chrześcijan, ale ciągle pozostaje niezmiernie znaczące dla niemal wszystkich środowisk żydowskich na świecie. Odwołując się do deklaracji soborowej, Jan Paweł II napiętnował wówczas „akty nienawiści, prześladowania, przejawy antysemityzmu, które kiedykolwiek i przez kogokolwiek kierowane były przeciwko Żydom”. Potem jednak natychmiast dodał, czego nie zauważają zazwyczaj analitycy: „Powtarzam: Przez kogokolwiek”⁸.

Skoro autorowi niniejszej wypowiedzi postawione zostało zadanie odniesienia się do określenia Żydów, jako „naszych umiłowanych braci i w pewien sposób, można by powiedzieć, naszych starszych braci”, należy bliżej przyjrzeć się oryginałowi tego właśnie papieskiego sformułowania. W najważniejszej synagodze Wiecznego Miasta Jan Paweł II stwierdził: „Siete i nostri fratelli prediletti e, in un certo modo, si potrebbe dire i nostri fratelli maggiori”⁹. Słuszność polskiego przekładu można jednak poddać w wątpliwość. Czy słowo *prediletti* należy oddać za pomocą terminu „umiłowani”? W innych językach określenie to przetłumaczono troszkę inaczej:

⁷ Jan Paweł II, *Odnalezione braterstwo*, „L'Osservatore Romano” (wydanie polskie) 1986, nr 4, s. 26. Dyskusja na ten temat: M. Nowak, „Starsi bracia” czyli trwanie przymierza, w: *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*, tom 5, K. Pilarczyk (red.), Kraków 2010, s. 327-343; W. Chrostowski, *Żydzi jako „starsi bracia” chrześcijan. Markowi Nowakowi OP w odpowiedzi*, tamże, s. 345-360.

⁸ Zob. np.: L. Accattoli, *Kiedy papież prosi o przebaczenie. Wszystkie „mea culpa” Jana Pawła II*, Kraków 1999, s. 116.

⁹ Kolejne wypowiedzi Jana Pawła II cytuję za: http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/speeches/index.htm (7 czerwca 2011), chyba, że podano inaczej.

po francusku – *frères préférés*, po angielsku – *dearly beloved*¹⁰. Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej zatytułowany: *Naród żydowski i jego Święte Pisma w Biblii chrześcijańskiej* w punkcie 86 posługuje się określeniem *favoured brothers*. W *Wielkim słowniku włosko-polskim* słowo *prediletti* przełożono za pomocą terminu „szczególnie ukochany” lub „najbardziej umiłowany”. Dlatego też sformułowanie *il filio prediletto* w tym samym słowniku oddane zostało jako „szczególnie ukochany syn”¹¹. Czyż więc wypowiedzi papieskiej nie należałoby tłumaczyć: „Jesteście naszymi szczególnie (lub bardzo) umiłowanymi braćmi i w pewien sposób, można by powiedzieć, naszymi starszymi braćmi”?

Odpowiedni przekład jest o tyle znaczący, że Jan Paweł II jeszcze kilkakrotnie nawiązywał do zacytowanego sformułowania z rzymskiej synagogi. Pojawia się ono również w innych dokumentach Stolicy Apostolskiej, a także w komentarzach prasowych. Miesiąc przed swoją pielgrzymką do Stanów Zjednoczonych, 8 sierpnia 1987 r., papież skierował list do arcybiskupa Saint Louis, Johna Lawrence Maya dotyczący stosunków katolicko-żydowskich. Stwierdził w nim, że w trakcie swoich pasterskich obowiązków, podróży apostolskich, spotkań i nauczania, starał się rozwijać i pogłębiać relacje z Żydami „naszymi starszymi braćmi w wierze Abrahama”¹². Niespełna trzy lata później, dokładnie 9 maja 1990 r., przemawiając do przedstawicieli wspólnoty żydowskiej w Meksyku zauważył, że możemy i musimy uznać, że naród żydowski jest „naszym starszym bratem”

W wywiadzie udzielonym Tadeuszowi Witoldowi Szulcowi (3 kwietnia 1994 r.) – amerykańskiemu dziennikarzowi polskiego pochodzenia – papież stwierdził, że „postawa Kościoła wobec ludu Bożego Starego Testamentu – Żydów – może być tylko taka, że są

¹⁰ *Allocution de Jean-Paul II dans la synagogue de Rome*, w: *Une mémoire pour l'avenir. Cinquante ans de dialogue entre juifs et chrétiens. Les grands textes*, Lausanne 1997, s. 96; *Allocution du pape Jean-Paul II*, w: *Juifs et chrétiens „pour une entente nouvelle” Visite de Jean-Paul II à la Synagogue de Rome*, Paris 1986, s. 55; *Fifteen Years of Catholic-Jewish Dialogue 1970–1985*, s. 322; *John Paul II. Spiritual Pilgrimage. Texts on Jews and Judaism 1979–1995*, s. 63.

¹¹ E. Jamrozik, J. Sikora-Penazzi, H. Cieśla, B. Łopińska, *Wielki słownik włosko-polski*, t. 3, Warszawa 2006, s. 116.

¹² *Letter to Archbishop John L. May*, w: *John Paul II. Spiritual Pilgrimage. Texts on Jews and Judaism 1979–1995*, s. 100.

oni starszymi braćmi w wierze”¹³. W tym samym roku, tym razem w rozmowie z Vittorio Messori – znanym włoskim dziennikarzem i publicystą – nawiązując do swojego wystąpienia w Synagodze Większej oraz deklaracji *Nostra aetate*, Jan Paweł II zauważył: „Dane mi było w czasie tych pamiętnych odwiedzin wypowiedzieć słowa o «starszych braciach w wierze». Te słowa streszczają zresztą wszystko, co powiedział Sobór i co nie może nie być dogłębnym przekonaniem Kościoła”¹⁴.

Bardziej znacząca jest kolejna wypowiedź papieża. Tym razem bowiem, zwracając się nie tylko do wąskiego grona uczestników spotkania w synagodze, wybranego w pewien sposób odbiorcy wymienionych publikacji, lecz do znaczącego audytorium, do uczestników audiencji środowowej, w dniu 28 kwietnia 1999 r. Jan Paweł II stwierdził, że: „dialog międzyreligijny dotyczy przede wszystkim ludu żydowskiego, «naszych starszych braci», jak ich nazwałem przy okazji mojego pamiętnego spotkania z żydowską wspólnotą Rzymu w dniu 13 kwietnia 1986 r.” Na zakończenie audiencji, kierując słowa do Polaków, zauważył, że podczas wizyty w Synagodze Większej zwrócił się „do wspólnoty izraelskiej naszego miasta jako do naszych starszych braci w wierze”¹⁵. Być może najbardziej znaczące, mając na uwadze miejsce i okoliczność, było przemówienie w *Hechal Shlomo* – siedzibie Naczelnego Rabinatu Izraela w Jerozolimie. 23 marca 2000 r. Jan Paweł II stwierdził: „Powtarzam, to, co powiedziałem z okazji mojej wizyty w żydowskiej wspólnocie Rzymu, że chrześcijanie uważają żydowskie dziedzictwo religijne za nieodłączny element naszej własnej wiary: *Jesteście naszymi starszymi braćmi*” Dla naszych rozważań ważne pozostają także fragmenty Adhortacji apostolskiej *Ecclesia in Europa* z 23 czerwca 2003 r. W punkcie 56 dokument mówi o konieczności prowadzenia dialogu z wyznawcami judaizmu, nawet – co wymaga podkreślenia – w ramach każdej wspólnoty kościelnej. Katolicy uczestniczący w dialogu, czytamy w adhortacji, powinni mieć na uwadze fakt, że członkowie Kościoła mogli brać udział

¹³ Interview in „Parade” Magazine with Tad Szulc, w: Pope John Paul II. *Spiritual Pilgrimage. Texts on Jews and Judaisme 1979–1995*, s. 212.

¹⁴ *Przekroczyć próg nadziei. Jan Paweł II odpowiada na pytania Vittoria Messoriego*, Lublin 1994 s. 87.

¹⁵ Jan Paweł II, *Dialog z Żydami*, „L’Osservatore Romano” (wydanie polskie) 1999, nr 9-10, s. 44-45.

w rozpowszechnianiu się antysemityzmu. Dokument nie precyzuje dokładnie terminu „antysemityzm”. Dodaje jednak, że należy pamiętać, iż „wielu chrześcijan, czasem nawet za cenę swojego życia, pomagało i ratowało, zwłaszcza w okresach prześladowań, naszych «starszych braci»”. Kierując swoje przesłanie do głównego rabina Rzymu, Riccardo di Segni (22 maja 2004 r.), z okazji 100. rocznicy istnienia rzymskiej Synagogi Większej, Jan Paweł II, co jest w pełni zrozumiałe, nawiązał do wypowiedzi z 1986 r. i napisał: „Jak wyraziłem się podczas wspomnianej wizyty, pozdrawiamy was jako naszych «szczególnie umiłowanych braci» w wierze Abrahama, naszego patriarchy, Izaaka i Jakuba, Sary i Rebeki, Racheli i Lei”.

Podsumujmy dotychczasowe spostrzeżenia, wyliczając określenia, którymi posługiwał się Jan Paweł II mówiąc o Żydach w nawiązaniu do sformułowania z Synagogi Większej. Kolejno są więc oni: „szczególnie umiłowanymi i w pewien sposób, można by powiedzieć, naszymi starszymi braćmi”, „starszymi braćmi w wierze Abrahama”, „naszymi starszymi braćmi”, „starszymi braćmi w wierze”, „starszymi braćmi”, „szczególnie umiłowanymi braćmi w wierze Abrahama, naszego patriarchy, Izaaka i Jakuba, Sary i Rebeki, Racheli i Lei”

Wypowiedź Jana Pawła II o Żydach jako „szczególnie umiłowanych i starszych braciach” chrześcijan od początku inspirowała do dalszych dociekań. Szukano źródła, którym mógł się inspirować papież, używając tego sformułowania. Żyd, Jerzy Kluger – nie tylko uczestnik spotkania w Synagodze Większej, lecz także kolega Jana Pawła II z lat szkolnych – wskazał, że papież w swojej wypowiedzi mógł nawiązywać do dzieł Adama Mickiewicza¹⁶. Niestety, nie wskazał na konkretny tekst polskiego wieszca narodowego. Możemy dziś powiedzieć, że ewentualne ślady prowadzą do powstałego w pierwszej połowie 1848 r. *Składu zasad*, krótkiego dokumentu składającego się z piętnastu punktów¹⁷. Nie jest on niczym innym, jak zapowiedzią gruntownych zmian w przyszłej wolnej ojczyźnie. W dziewiątym postulacie Mickiewicz napisał: „Izraelowi, bratu naszemu, uszanowanie, braterstwo, pomoc na drodze ku jego dobru wiecznemu i doczesnemu. Równe we wszystkim pra-

¹⁶ Darcy O'Brien, *Papież nieznany*, Warszawa 1998, s. 384.

¹⁷ S. Krajewski, *Ten papież jest błogostawieństwem*, „Więź” 1998, nr 10, s. 54.

wo”¹⁸. Przyjmijmy tymczasem, że Jan Paweł II miał na względzie mickiewiczowskie dzieło. Co to znaczy dla naszych dalszych poszukiwań? Postawmy nieśmiałą tezę: Czy w poszukiwaniu i wyjaśnianiu sensu papieskiej formuły należy sięgać wyłącznie do Pisma Świętego, zamiast zgłębiać dzieła wieszczki narodowej? Owszem, badania takie mogą doprowadzić do konkluzji, że Mickiewicz znalazł dla siebie inspirację w Piśmie Świętym. Ponadto, w dalszym ciągu brakuje źródła i odniesienia dla sformułowania o „szczególnie umiłowanych braciach”

Niektórzy Żydzi, powołując się na pierwszą księgę Pisma Świętego, stawiają bowiem poważne zastrzeżenia dotyczące naszego sformułowania. W rzeczywistości, biblijne, starotestamentowe relacje odnoszące się do braci nie są najszcześniejsze, a w perspektywie stosunków chrześcijańsko-żydowskich nie zawsze pozwalają na optymistyczne wnioski. Zwracał na to uwagę wspomniany już rabin Ricardo di Segni podczas spotkania z Benedyktem XVI – w tej samej, rzymskiej Synagodze Większej (17 stycznia 2010 r.). Rozpoczynają się one źle – mówił rabin – ponieważ Kain zabił Abła. Podzieleni żyli także Izaak i Izmael, mimo, że spotkali się razem, nawet zjednoczyli w geście współczucia podczas pogrzebu ich ojca Abrahama. W długotrwałym konflikcie żył również Jakub i Ezaw. Owszem, spotkali się na krótko i pogodzili, lecz później ich drogi znów się rozeszły. Na końcu rabin przypomniał burzliwą, aczkolwiek pozytywnie zakończoną historię Józefa i jego braci. Tak więc, konkludował Ricardo di Segni, jeśli nasze wzajemne relacje są braterskie, powinniśmy zapytać siebie całkiem szczerze, do jakiego celu już doszliśmy i jak długo musimy pracować razem, zanim odkryjemy autentyczne braterstwo oraz wzajemne zrozumienie, a także, co powinniśmy jeszcze zrobić, aby je osiągnąć¹⁹. Na marginesie dodajmy, że do historii Józefa i jego braci nawiązał już Jan XXIII. Przyjmując na audiencji w dniu 17 października 1960

¹⁸ A. Mickiewicz, *Trybuna Ludów*, Warszawa 1956, s. 7. Szerzej na ten temat: G. Ignatowski, *Nasi starsi bracia. Na marginesie pewnej rozmowy*, „Więź” 2002, nr 1, s. 79-80.

¹⁹ *Greetings to Pope Benedict XVI at the Great Synagogue of Rome*, w: www.ccjr.us/dialogika-resources/documents-and-statements/jewish/768-di-segni-10jan17 (24 maja 1011).

roku, dużą, 130-osobową grupę Żydów amerykańskich, zwrócił się do nich ze słowami: „Jestem Józef, wasz brat”²⁰.

Mając na uwadze inne wypowiedzi Jana Pawła II na temat narodu żydowskiego, odnotujmy, że papież często nawiązywał w swoim nauczaniu do pojęcia braterstwa. Z jego słów możemy się dowiedzieć, że Żydzi nie są tylko „naszymi szczególnie umiłowanymi braćmi i w pewien sposób, można by powiedzieć, naszymi starszymi braćmi”, „szczególnie umiłowanymi” oraz „starszymi braćmi”, lecz także: „czcigodnymi braćmi”, „pobratymcami”, „drogimi braćmi”, „zbratanymi wyznawcami Boga”, „braćmi i siostrami w Panu”, „naszymi braćmi”, „prawdziwymi braćmi”, „braćmi w wierze”

Łączy nas z nimi „braterska solidarność”, „powszechna braterska solidarność”, „duchowe braterstwo”, „braterski dialog”, „braterski dialog teologiczny”, „braterskie stosunki”, „braterskie więzi”, „uczucie braterskiej życzliwości”

Wzajemne spotkania, mimo że już są „braterskie”, zmierzają jednak do „braterskiego pojednania”, „braterskiego współżycia”, „braterskiej zgody”, „braterskiego porozumienia”, „braterskiego i praktycznego porozumienia”.

Odkrywane w dialogu wspólne wartości pozwalają nam „uznać siebie za braci”, okazywać sobie „braterskie pocieszenie”. Mimo, że nasze „braterstwo jest realne”, to jednak wzajemne relacje nie są jeszcze w pełni ustalone. Dążymy do zbliżenia w „braterskim dialogu”, „pragniemy tworzyć więź prawdziwego braterstwa”, mamy zmierzać do „odnowionego poczucia braterstwa”

Katolicy mają okazywać Żydom „wielką braterską miłość”, „współdziałać z nimi w kwestiach społecznych”, „współpracować po bratersku”. Jerozolima powinna stać się źródłem i natchnieniem „dla braterskiego, stałego i wytrwałego dialogu między wyznawcami judaizmu, chrześcijanami i muzułmanami”.

Znając wątpliwości stawiane przez niektórych Żydów, Benedykt XVI twierdzi, iż w określaniu relacji między chrześcijanami a ludem żydowskim nie należy rezygnować z sformułowania „starsi bracia”. Proponuje jednak inne, według niego, lepsze określenie:

²⁰ *Nostre informazioni*, „L'Osservatore Romano” 1960, nr 244, s. 1; G.M. Riegner, *Ne jamais désespérer. Soixante année au service du peuple juif et des droits de l'homme*, Paris 1998, s. 354.

„ojcowie w wierze”²¹. Ważna to sugestia. Dodajmy, że w historycznym porządku wybrania, Żydzi są zdecydowanie przed chrześcijanami, są po prostu od nich starsi. Z perspektywy chrześcijanina przymierze zawarte z narodem żydowskim nie zostało nigdy odwołane. Chrześcijaństwo, również jego liturgia oraz duchowość, oczywiście, z wyjątkiem szeroko rozumianej chrystologii, ma swoje korzenie w judaizmie²².

Jednym z zasadniczych problemów, jaki pojawił się po przyjęciu przez Sobór Watykański II Konstytucji o Kościele *Lumen gentium* oraz Deklaracji *Nostra aetate* okazuje się być próba określenia pozytywnej, teologicznej relacji między aktualnym ludem żydowskim a Kościołem²³. Jan Paweł II w Synagodze Większej przypomniał, że zasadniczą różnicę między chrześcijanami a wyznawcami judaizmu stanowi osoba Jezusa Chrystusa. Oczywiście, istniejący podział nie zwalnia nikogo z poszukiwań perspektyw dla dialogu. Cytowany już Ricardo di Segni 17 stycznia 2011 r. słusznie uznał, że obraz szacunku i braterstwa, który wypływa ze spotkania z Benedyktem XVI dla wszystkich obserwatorów musi stanowić budujący przykład. Osiągnięta zaś przyjaźń oraz braterstwo nie mogą być ograniczone lub przeciwstawiane. W tym samym duchu wypowiedział się Benedykt XVI, który podkreślił nieodwracalność dialogu rozpoczętego przez Sobór, który „dał decydujący bodziec do tego, aby z zaangażowaniem i w sposób nieodwracalny wejść na drogę dialogu, braterstwa i przyjaźni”²⁴.

²¹ Benedykt XVI w rozmowie z Peterem Seewaldem. *Światłość świata*, Kraków 2011, s. 94.

²² Zwracał na to uwagę wiele lat temu C. Thoma, *A Christian Theology of Judaism*, New York 1980, s. 173-174.

²³ Istotne w tym względzie są: Wspólnota Kościołów Ewangelickich w Europie: *Kirche und Israel. Ein Beitrag der reformatorischen Kirchen Europas zum Verhältnis von Christen und Juden. Church and Israel. A Contribution from the Reformation Churches in Europe to the Relationship between Christians and Jews*, Frankfurt am Main 2001 oraz W. Chrostowski, *Kościół a Izrael*, „Collectanea Theologica” 2003, nr 1, s. 73-94. Na temat Wspólnoty Kościołów Ewangelickich pisze K. Karski, *Od Edynburga do Porto Alegre. Sto lat dążeń ekumenicznych*, Warszawa 2007, s. 140-145.

²⁴ Benedykt XVI, *Chcemy tworzyć nadal więź prawdziwego braterstwa z narodem Przymierza*, ORP 2010, nr 3-4, s. 18. Była to już trzecia wizyta Benedykta XVI w żydowskim domu modlitwy. Wcześniej odwiedził on synagogi w Kolonii (19 sierpnia 2005 r.) oraz w Nowym Jorku (18 kwietnia 2008 r.).

Na koniec, mając na uwadze refleksję nad wypowiedzią o serdecznie umiłowanych i starszych braciach chrześcijan, należy powiedzieć rzecz tylko jedną, ponieważ wszelkie deliberacje na ten temat mogą być zbyteczne, a nawet odbiegać od zasadniczej myśli Jana Pawła II. Przypomnijmy jego rozmowę z Vittorio Messori. Papież, wracając do swojego wystąpienia z Synagogi Większej, zaakcentował jeden człon z tej wypowiedzi i uznał, że słowa o „starszych braciach w wierze” są streszczeniem wszystkiego, co powiedział o Żydach Sobór Watykański II. Innymi słowy, refleksja na ten temat nie powinna być niczym innym, jak tylko mozolnym zgłębianiem uchwalonych przez niego dokumentów. Tylko tyle, i aż tyle.

Streszczenie

Oficjalny dialog katolicko-żydowski rozpoczął się po uchwaleniu przez Sobór Watykański II Deklaracji o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate*. Jednym z najważniejszych wydarzeń w procesie wzajemnego pojednania była wizyta Jana Pawła II w rzymskiej Synagodze Większej, 13 kwietnia 1986 roku. W latach późniejszych papież, powracając kilkakrotnie do swojego przemówienia z rzymskiej synagogi, określał Żydów jako szczególnie umiłowanych i starszych braci chrześcijan. Motyw braterstwa powracał w wielu innych wypowiedziach Jana Pawła II, który nazywał ich „czcigodnymi braćmi”, „pobratymcami”, „drogimi braćmi”, „zbratanymi wyznawcami Boga”, „braćmi i siostrami w Panu”, „naszymi braćmi”, „prawdziwymi braćmi”, „braćmi w wierze”

Nieodwracalne zaangażowanie na rzecz wzajemnego dialogu podkreślił w swoim przemówieniu Benedykt XVI w rzymskiej Synagodze Większej, 17 stycznia 2010 r. Obecny papież preferuje określenie „ojcowie w wierze” Istniejące trudności w przedstawieniu teologicznych relacji między Kościołem a Synagogą po przyjsciu Jezusa Chrystusa nie powinny przeszkadzać chrześcijanom i narodowi żydowskiemu w poszukiwaniu prawdziwego i szczerego braterstwa oraz współpracy w kwestiach społecznych i etycznych.

Summary

The official Catholic-Jewish dialogue began after the Second Vatican Council's publication of the Declaration on the Relationship of the Church to non-Christian Religions *Nostra Aetate*. One of the most important events in the process of mutual reconciliation was John Paul II's visit in the Great Synagogue of Rome on 13th of April, 1986. In the following years the Pope, evoking his speech in the Roman synagogue, repeated that Jews were the elder brothers of Christians and the dearly beloved ones. The motif of brotherhood appeared in many other speeches of the Pope, who also called them „venerable brothers”, „dear brothers”, „our near kin”, „kindred followers of God, „brothers and sisters in Lord”, „our brothers”, „true brothers”, „brothers in faith”.

On the 17th of January 2010 in the Great Synagogue of Rome Benedict XVI emphasized the irrevocability of the Catholic Church's involvement in the mutual dialogue. He prefers the expression „fathers in faith” to „elder brothers” to present the relations between the Church and the Synagogue after the coming of Jesus Christ. The lasting difficulty in expressing the mutual theological relations should not prevent Christians and Jews from seeking a true and sincere brotherhood and a cooperation in the fields of social and ethical problems.